

Отримано: 13 березня 2018 р.

Прорецензовано: 14 березня 2018 р.

Прийнято до друку: 19 березня 2018 р.

e-mail: lorena_18@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-1(69)/2-92-95

Пилипюк Л. А., Коваленко В. Г. Читацьке сприйняття як невід'ємна частина художнього світу літературних творів Оноре Бальзака. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1(69), ч. 2, березень. С. 92–95.

УДК 82.09

**Пилипюк Лариса Анатоліївна,
Коваленко Валентина Григорівна,**
Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

ЧИТАЦЬКЕ СПРИЙНЯТТЯ ЯК НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА ХУДОЖНЬОГО СВІТУ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ ОНОРЕ БАЛЬЗАКА

Актуальність теми дослідження проблеми художнього світу в теорії літератури є надзвичайно важливою і дає уявлення про світ з погляду читача. Автор прагне привернути увагу читача, ввести його у художній текст через світосприйняття і світовідчуття героїв, вибудовуючи картину світу героя і свою власну. Знайомство з творчим процесом дозволяє читачеві глибше осмислити задум письменника, оцінити його виконання і керувати своїм сприйняттям, самостійно виховувати свою читацьку культуру.

Ключові слова: художній текст, читач, читацьке сприйняття, автор, авторська модель, інтерпретація, розуміння, рецепція.

**Пилипюк Лариса Анатольевна,
Коваленко Валентина Григорьевна,**
Луцкий национальный технический университет

ЧИТАТЕЛЬСКОЕ ВОСПРИЯТИЕ КАК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ ЧАСТЬ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МИРА ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИВЕДЕНИЙ ОНОРЕ ДЕ БАЛЬЗАКА

Актуальность темы исследования проблемы художественного мира в теории литературы чрезвычайно важна и дает представление о мире с точки зрения читателя. Автор стремится привлечь внимание читателя, ввести его в художественный текст через мировосприятие и мироощущение героев, выстраивая картину мира героя и свою собственную. Знакомство с творческим процессом позволяет читателю глубже осмыслить замысел писателя, оценить его исполнение и управлять своим восприятием, самостоятельно воспитывать свою читательскую культуру.

Ключевые слова: художественный текст, читатель, читательское восприятие, автор, авторская модель, интерпретация, понимание, рецепция.

**Larysa Pylypiuk,
Valentyna Kovalenko,**
Lutsk National Technical University, Lutsk

THE PERCEPTION OF THE READER AS AN INTEGRAL PART OF THE ART WORLD OF LITERARY WORKS BY HONORE DE BALZAC

The problem of the artistic world in the theory of literature is extremely important and gives a view of the world from the point of view of the reader. The author seeks to attract the attention of the reader, enter it in the artistic text through the perception and attitude of characters, building a picture of the world of the hero and his own. Getting to know the creative process allows the reader to understand the writer's intention deeper, evaluate its effectiveness and manage its perception, educate their readership culture independently. Increased attention of philologists to the active participation of the reader in the socio-literary movement of the era, to the life of literary works, to the complex issues of the psychology of aesthetic perception opens up new opportunities for analysis of the artistic text. It is necessary to reveal his inner potential of the reader, his hidden possibilities to influence the reader appears in the text.

The reader seeks to understand the work, the author who created this work, to understand the writer's intention. The reader is a co-author of the work, but repeats the process of its creation in the opposite direction: from the text to the intention. The writer forms the peculiarities of the reader's perception as an integral part of the artistic world of a literary work.

Key words: artistic text, reader, reader's perception, author, author's model, interpretation, understanding, reception.

«Всякое художественное произведение
есть всегда верное зеркало своего творца,
и замаскировать в нем свою натуру ни один не может»
(В.В. Стасов).

Постановка проблеми. Посилена увага філологів до активної участі читача в суспільно-літературному русі епохи, до життя літературних творів, до складних питань психології естетичного сприйняття відкриває нові можливості для аналізу художнього тексту, який розглядається як внутрішньо цілісна, завершена, замкнута структура. Літературознавець повинен досліджувати не тільки процес створення тексту, але також процес його сприйняття сучасниками і нащадками. Виникає потреба в самому тексті виявити його внутрішній читацький потенціал, його приховані можливості впливу на читача. Доцільно розглядати художній текст як літературну пропозицію, в основі якого явне або таємне прагнення заразити читача тим почуттям, яке пережив сам художник.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні психологи (Л.С.Виготський, А.Н.Леонтьєв, О.І.Нікіфорова, М.Арнаутов, Р.Арнхейм), особливу увагу звертають на те, що сприйняття не є простим фотографуванням, простим прийомом інформації. Це активна діяльність, в якій значну роль відіграє позитивна мотивація, потреба, інтерес,

створення адекватної картини навколишньої дійсності людини, яка дана їй безпосередньо. Літературознавці (Г.А. Гуковський, В.С.Мейлах, В.С.Халізов, М.В.Храпченко, Л.В.Чернець), беруть участь у розробці проблеми художнього сприйняття з метою розробки шляхів і способів підвищення ефективності мистецтва, культури сприйняття, кваліфікації реципієнта-читача, глядача, слухача.

Формулювання цілей статті, постановка завдань. Розгляд художнього світу в якості предмета вивчення потребує осмислення не тільки сутності цього поняття, але і його залежності від такої важливої літературознавчої категорії, як художній текст.

Мета нашого дослідження – проаналізувати художній світ, створити типологічну літературознавчу модель та запропонувати шляхи моделювання художнього світу в процесі читання, сприйняття, розуміння, інтерпретації і аналізу зовнішньої і внутрішньої композиції художнього тексту у творчості Оноре Бальзака.

Виклад основного матеріалу дослідження. На матеріалі робіт, які вивчають творчість, легко побачити різницю між поняттями «художній світ» і «світ». Перше – ближче до поняття «внутрішній світ художнього твору», тоді як друге – більш широке і є синонімом не тільки всієї творчості письменника, але і включає в себе контекст біографії, епохи і національної культури. Є.Г.Еткінд поєднує «внутрішній світ людини» і бачення цієї внутрішньою людиною «зовнішнього світу» [13, 52; 55; 267; 533].

Художній світ можна охарактеризувати з точки зору присутності в ньому елементів традиційної літературної моделі (універсальний художній світ) і з точки зору авторського індивідуального моделювання художньої реальності (індивідуальний художній світ). В художній літературі універсальна модель оживає завдяки розчиненню в індивідуальній моделі художнього світу. Такі моделі ми називаємо авторськими моделями.

Автор – це завжди певний погляд на зображуване, концепція зображуваного, вираженням якої є художній твір. Світ людини у творах автора – це її внутрішній світ, який не може існувати поза зовнішнім, соціальним, бо саме середовище, у якому живе особистість, впливає на її внутрішній світ, психічний стан і відповідні йому реакції, дії, рефлексії. Світ в прозі Бальзака – це світ матеріальний, соціальний, де надзвичайно конкретно відтворені картини громадського життя будь-якого періоду, соціально-побутова детальність біографії і ситуації.

Складна проблема меж терміна «художній світ»: чи варто його значно розширювати, включаючи в нього все, що стосується творчості, і розуміти під ним «будь-який предмет висловлювання, тобто все те, про що йде мова в тексті» [14, 284-285], або погодитися з М.Л.Гаспаровим, який пропонує назвати «художнім світом» «список» тих предметів і явищ, які згадані у тексті, «каталог його образів» [4, 275]. Розуміння терміна «художній світ» запропоновано А.П.Чудаковим, що включає в себе «оригінальне і неповторне бачення речей і духовних феноменів, відображене словесно» [12, 3].

Художній світ – це альтернативна реальність, яку створює автор. Вона має статус духовної, персональної реальності. Це організована і структурована уявою і свідомістю автора, а потім читачів дійсність. Художній світ володіє такими якостями, як: цілісність, об'ємність, нематеріальність, ідеальність, рухливість, ілюзорність, віртуальність.

Художній світ Бальзака – самостійна художня реальність. Він постає то як автор-оповідач, то як автор-описувач, то як автор-пояснювач. Бальзак виявляється ніби в лещатах: на нього тисне обраний відповідно його інтересу життєвий матеріал, бажання знайти максимально яскраву і переконливу форму його втілення, своє моральне ставлення до події, бачення світу, нарешті, він не може звільнитися від своїх пристрастей. При розкритті внутрішнього світу в розповідь вступає сам автор. Він максимально близький до свого героя, він сприймає навколишнє його очима. Форма оповідання з двосуб'єктним автором створює ефект об'ємності зображення світу людини як центру художньої дійсності.

Особливість Бальзака у поєднанні безпристрасного аналізу та незвичайної сили зображення. Він постійно присутній в своїх творах. Дивовижна точність спостереження і майже наукова строгість аналізу – це ще не весь Бальзак. Справжній він там, де змагається з дійсністю, завершує в ідеальному світі мистецтва те, чого вона не змогла і не встигла закінчити; там, де він створює нові людські породи, реальні і небували.

Неважко помітити, що в «Людській комедії» зустрічаються два основних потоки вражень та образів. У романі «Батько Горіо» представлений розпад поколінь та загибель провінційних ілюзій, в «Селянах» бачимо зворотну сторону сільської ідилії. Святість домашнього вогнища, лицарські звичаї та міщанські чесноти – все розчинилося в гігантській реторті Парижу, все перетворилося на сурогат, комерційну підробку. Знищення ідилічних зв'язків між людьми та торжество чистогану – наслідок панування розрахунку над безпосереднім почуттям в суспільній психології – явище, яке докладно змальоване Бальзаком на сторінках його романів.

Звідси загальна точка зору великого французького письменника: ілюзії колишніх поколінь зруйновані оргією приватних інтересів. Що залишається? Безпристрасне спостереження суспільного процесу, в якому перемагає правда. Залишається аналіз прозового змісту життя, наука про сучасні відносини. І дійсно, художня абстракція Бальзака спирається на величезну кількість статистичних спостережень. Французький письменник прагне до точного соціального діагнозу; він вважає свої романи науково достовірними творами.

Прийнявши світ таким, яким він є – позбавленим поетичного ореолу та таким, що втратив міцні поняття про добро і зло, – Бальзак вилучає із цього стану могутню та своєрідну поезію. Тут розкривається перед нами друга риса «Людської комедії». Вбиваючи своїм аналізом та без того м'яву патріархальну романтику минулого, Бальзак знаходить у революції моралі, яку він відображає, джерело великого почуття – почуття піднесеного.

У романах Бальзака загальна боротьба інтересів створює епічний фон для розповіді. Соціальна драма висвітлює історію особистого почуття, сімейні сцени, провінційні дивацтва, таємниці прилавка та контори, сільські чесноти та світські пороки – всі ці контрасти та положення здатні викликати цікаву дію на ґрунті буржуазного суспільства.

Бальзак малює суспільний стан, у якому сліпі безособові сили виступають в індивідуальній формі як особистості та особисті відносини. Гроші – сила, що врівноважує всі відмінності. У зображенні Бальзака – не абстрактне багатство сучасних банків, а безпосередньо золото («Фачіно Кані»), яке породжує священну спрагу *auga sacra fames*. Багатство не втратило своєї естетичної форми, навпаки, його супроводжує розкіш, зовнішня пишність, оргія володіння. Цей орган – око парижанина.

Вивчаючи суспільну хворобу, Бальзак не хоче, щоб зображення сильних особистостей, які нехтують вузьким горизонтом буржуазного права, було сприйнято як апологію зла. Тому він постійно виправдовується від звинувачення в аморальності та робить це не тільки зі страху перед офіційною громадською думкою, а й за власним внутрішнім переконанням. Бальзак перекоонує читача зачекати за остаточним судженням, обіцяючи зберегти перевагу позитивного над негативним. Тим самим, створює романи, де перемагає добро над злом: «Сільський лікар», «Сільський священник». Зло, яке малює Бальзак, – не простий недолік добра та спадщина минулого або результат сторонніх утисків. Це наслідок вільного розвитку буржуазного ладу, диявольська насмішка над утопією XVIII століття.

Він створює об'єктивну феноменологію духа – духа наживи, корисливості, турботи, занепокоєння, моральної агонії, злочину, отруєних радощів, проклятих насолод, втрачених ілюзій, дрібних негараздів подружнього життя, апатії, бунту.

Манера Бальзака полягає у вилученні психологічного ефекту із дійсних обставин, зовнішніх умов життя. Втрачені ілюзії, перехід від поезії серця до прози дійсного життя – ось основний ефект, характерне висвітлення, поворот, ситуація романів Бальзака.

Бальзак відкрив джерело художнього інтересу там, де важко було його шукати. Він показав, що є своя оригінальна поезія у прозі буржуазного суспільства. Він зробив щось справді дивовижне. Чи можна дорікати Бальзака за те, що він іноді забуває парадоксальний характер своєї художньої позиції і хоче підняти завісу над майбутнім, розгадати таємничі сили, що викликають велику соціальну хворобу, посилити враження, показати сучасному читачеві рай і чистилище, налякати його муками пекла, щоб вилікувати від хвороби, виховати і вести вперед – куди? – він сам цього добре не знав.

Головний пафос «Людської комедії» закладений саме в її науковому елементі: це поезія знання. Фантастичні типові образи надзвичайно гостро аналізують реальні відносини, соціальні абстракції багаті внутрішнім змістом, відлитого з металу самого життя. Здатність вгадувати ці абстракції Бальзак визначає як «другий зір».

Не кожен твір викликає бажання думати, говорити про нього дослідника і тим більше непрофесійного читача. Тільки твір, який зацікавив і знайшов емоційний відгук, піддається тлумаченню. Читач прагне зрозуміти твір, автора, який створив цей твір, вникнути в задум письменника. Читач є співтворцем твору, але повторює процес його створення в зворотному напрямку: від тексту до задуму. «Процес розуміння представляється у вигляді співпереживання думок, почуттів, намірів іншої людини-автора. Автор зацікавлює того, хто сприймає його не як біографічну особу, а як спрямовану енергію, яка переплавила індивідуальний соціальний досвід у творі мистецтва» [10, 67].

При інтерпретації художнього твору читач постійно обертається в області особистісних смислів. Він стежить за героями, їхніми вчинками, осягає взаємозв'язок подій. На наступному етапі розуміння змісту твору виникає сприйняття, при якому читач починає розуміти мотиви вчинків персонажів, їхній внутрішній світ. Останнім етапом розуміння є осягнення кругозору автора, вступ у світ авторських цінностей. Читач починає дивитися на створений автором художній світ з точки зору самого автора.

О.І.Нікіфорова встановила, що механізм сприйняття включає орієнтовну і основну частини. В орієнтовній частині читач виокремлює ряд орієнтирів: 1) жанр і загальний лад твору; 2) місце і час дії, що визначають коло образних узагальнень читача; 3) головну дійову особу (особи) та емоційне ставлення до неї автора; 4) початок дії; 5) обсяг змісту твору, що визначає обсяг роботи читацької уваги.

Основна частина механізму безпосереднього сприйняття полягає у взаємодії актуалізованих образних узагальнень і аналізу тексту. При сприйнятті твору мистецтва реалізується конкретна установка реципієнта і варіюється в залежності від стилю та інших особливостей автора і твору. Установка читача розглядається як результат взаємодії об'єктивних і суб'єктивних факторів – особливостей твору і читацької спрямованості.

Дослідження С.В.Владімірова показують, що сприйняття прози графічно має вигляд трикутника: Читач, Автор і Герой обов'язково одночасно і як би незалежно з'являються перед читачем, хоча, звичайно, один без одного вони не існують [3, 115].

Сучасні дослідники (М.Науман, Ю.Б.Борев, Л.В.Чернець) оперують поняттям «потенціал сприйняття», під яким розуміється «готовність сприйняти певний обсяг змістової і ціннісної інформації» [2, 125-126]. Будь-який твір містить в собі такий потенціал. Потенціал сприйняття класичних творів забезпечує їх довге життя за межами епохи створення. Таким чином, своєрідність самого твору, його змісту і форми, породжує потребу в інтерпретації і обумовлює можливість різночитань [11, 21].

Письменник сам формує особливості читацького сприйняття як невід'ємну частину художнього світу літературного твору. Автор звертається, як правило, перш за все до людей своєї епохи і сприйняття літератури її сучасниками часто відзначено граничною гостротою читацьких реакцій, будь то різке неприйняття (відштовхування) або, навпаки, гаряче, захоплене схвалення.

Художній текст «чекає» від читача терплячої праці щодо прочитання, сповна відкриваючись лише тим, хто підходить до твору з невідомою зацікавленістю. Твори Бальзака невичерпні, їх можна перечитувати багато разів, щоразу відкриваючи для себе щось нове і дивуочуючись, що не помітив цього раніше. Відбувається це тому, що людина, як правило, не зупиняється у своєму духовному розвитку і на кожному етапі у нього виникають нові потреби. При цьому початковий стимул бажання знову пережити комплекс відчуттів, випробуваних при попередньому читанні, зберігає свою силу. Кожен бачить, відчуває, розуміє в творі мистецтва те, що може і вміє, що задовольняє його духовні потреби саме в цей момент. Але рівень потреб змінюється в залежності від самих різних обставин.

Вивчення творчого процесу, знайомство з психологією творчості допомагає боротися з примітивними, вульгарно-грубими уявленнями про роботу художника, розкриває всю глибину, тонкість і складність того, що відбувається в його свідомості, вчить цілісно сприймати твори художньої літератури.

Література:

1. Бахтин М.М. Проблема текста. Опыт философского анализа. – «Вопросы литературы». – 1976. – № 10. – С.147-151.
2. Борев, Ю.Б. Эстетика: Учебник / Ю.Б. Борев – М. : Высш. шк., 2002. – С.125-126.

3. Владимиров, С.В. Действие в драме [Текст] : учебное пособие для студентов вузов / С. В. Владимиров ; С.- Петерб. гос. акад. театр. искусства. – Изд. 2-е, доп. – Санкт-Петербург : СПбГАТИ, 2007. – С.115.
4. Гаспаров М.Л. Художественный мир М.Кузмина: тезаурус формальный и тезаурус функциональный // Гаспаров М.Л. Избранные статьи. – М. : Новое литературное обозрение, 1995. – С.275-283.
5. Корман Б.О. Соотношение понятий «автор» и «читатель» // Образцы изучения текста художественного произведения в трудах отечественных литературоведов. Вып.1. Эпическое произведение. Ижевск : Изд-во Удм. гос. ун-та, 1995. – С.223-228.
6. Мейлах В.С. Процесс творчества и художественное восприятие. Комплексный подход: опыт, поиски, перспективы. М. : Искусство, 1985. – 318с.
7. Никифорова О.И. Психология восприятия художественной литературы. – М. : Книга, 1972. – С. 7-8.
8. Органова О.Н. Специфика эстетического восприятия : учеб. пособие / О.Н. Органова. – М. : Высшая школа, 1975. – С. 206.
9. Поляков М.Я. В мире идей и образов: историческая поэтика и теория жанров / М.Я.Поляков. – М. : Сов. писатель, 1983. – 367 с.
10. Савельева В. В. Художественный текст и художественный мир: проблемы организации. – Алматы: ТОО «Дайк-Пресс», 1996. – С. 67.
11. Чернец Л.В. Читатели и критики в художественном изображении: (Очерк И.А. Гончарова «Литературный вечер») // Чернец Л.В. «Как слово наше отзовется...»: Судьбы лит. произведений. – М. : Высш. школа, 1995. – С. 21.
12. Чудаков А.П. Поэтика Чехова. Мир Чехова: Возникновение и утверждение. – СПб.: Азбука; Азбука-Аттикус, 2016. – С. 3.
13. Эткинд Е.Г. Там, внутри [Техте imprimé] : о русской поэзии XX века : очерки / Е. Эткинд / Санкт-Петербург : Максима, 1996. – С.52, 55, 267, 533.
14. Faruno J. Эпитет [Текст] / J. Faruno // Введение в литературоведение. – Katowice: Uniwersytet Slaski, 1980. – Ч.3. – С. 284-285.